

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XL/1

НОВИ САД
1997

ЛЕКСИЧКА СЕМАНТИКА ЕКСПРЕСИВНИХ ГЛАГОЛА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

СТАНА РИСТИЋ

УДК 808.61-25-54

0. Овим радом започињемо приступ глаголским експресивима у савременом српском језику, као једном сегменту лексичке експресије. Имајући у виду чињеницу да смо опште карактеристике лексичког значења експресивне лексике и когнитивно-мотивациону заснованост њихове конотативне семантике представили у неким нашим радовима¹, у овом раду, осим специфичности глаголске експресивности у односу на друге видове, нпр. именичке експресивности², бавићемо се још неким општим карактеристикама лексичке експресије.

0.1. Опште карактеристике лексичких експресива допунићемо детаљнијим опсервацијама о функционисању прагматичких компонената у њиховом лексичком значењу, до којих смо дошли емпиријским истраживањем на корпусу³ и проширивањем теоријског оквира у складу са најновијим приступима језичким феноменима у домену семантике. Ту пре свега мислимо на теорију интегралног описа језика, представљену у радовима Апресјана и на теорију универзалне (дубинске) семантике, представљену у радовима Вјежбицке⁴.

0.2. Теорију интегралног описа језика примењиваћемо само у вези са идејом системне лексикографије и појмом лексикографског типа (ЛТ). Под лексикографским типом, у складу са поставкама Апресјана, подразумевамо групу глаголских лексема које се одликују редом сличних својстава и које имају иста граматичка и друга општија лингвистичка правила: семантичка, прагматичка и комуникативна (Апресјан 2: 1995, 389). Опште карактеристике ЛТ у сфери лексичке експресије условљене су примарно специфичношћу концептуалног сегментирања језика („наивна слика света”)⁵, а секундарно и специфичношћу његовог формалног сег-

¹ В. Ристић: 1994, 537—542; 1996, 57—78; 1996б, рад у штампи; 1996в, рад у штампи. О функционалистичким и нормативним карактеристикама експресивне лексике в. Ристић: 1996а, рад у штампи, а о неким творбеним и морфолошко-синтаксичким карактеристикама експресива в. Ристић: 1995, 125—133, 1996г, рад у штампи.

² У досадашњим нашим радовима у вези са типовима лексичких експресива бавили смо се само именичким експресивима (в. лит.).

³ Основни корпус узет је из речника САНУ (Р. САНУ), а допуњен је другим изворима који су наведени у литератури.

⁴ В. Апресјан 1, 2: 1995. и Вјежбицка: 1996. Наведене теорије имају опште, заједничке принципе иако припадају различитим школама, московској и пољској семантичкој школи.

⁵ У сваком природном језику одржава се одређени начин доживљавања света заједнички за све носиоце тог језика. У начину промишљања света остврује се колективна филозо-

ментирања (евидентног у областима морфологије, творбе и синтаксе) (Апресјан 2: 1995, 407). Други важан принцип системне лексикографије и универзалне семантике који ћемо, као и до сада, примењивати у нашем даљем истраживању, јесте тумачење значења глаголских експресива (посебним) семантичким језиком који има свој специфичан речник и специфичну синтаксу. Речник семантичког језика биће сведен на семантичке примитиве (СП) и семантички сложеније речи које се у једном или у неколико корака могу свести на примитиве.⁶

1. У главном делу рада разматраћемо опште карактеристике лексикографских типова глаголских експресива у српском језику. До сада смо у нашем корпусу издвојили типове чији се општи смисао може представити следећим семантичким примитивима:

1) „задовољити/задовољавати потребе за храном и пићем”: *јсдерати*, *најсдерати* се, *јројсдеравати* се, *најсдрокаати* се, *локмашићи*, *њујаати*, *кусати*, *накусати* се, *клојаати*, *наклојаати* се, *најуцаати* се; *најсдркљаати* се, *најсдрљаати* се, *насукаати* се, *насвираати* се, *насисаати* се, *најирескаати* се, *локаати*, *налокаати* се, *нарољаати* се, *наљуцијићи* се, *накресати* се, *накрцаати* се, *наџикаати* се, *налићи* се, *лијаати*, *налијаати* се, *нализати* се, *наљољаати* се, *наљоскаати* се;

2) „задовољити/задовољавати потребе за сном”: *чмавати*, *џоњаати*, *наџоњаати* се, *јајкићи*, *најајкићи* се, *јаићи*, *најајаати* се, *нанати*, *наниићи*;

3) „задовољити/задовољавати љубавне и сексуалне потребе”: *љубакаати* (се), *наљубакаати* се, *љубацкаати* (се), *диркаати* (се), *вајаати* (се), *џуцаати* (се), *џевиићи* (се);

4) „перципирати чулом вида, (у)гледати, посматрати”: *јсдракаати*, *ујсдракаати*, *звирнући*, *бечиићи* се, *избечиићи* се, *исколачићи* се;

5) „(на)правити гримасу (устима), (на)смејати се”: *кезићи* се, *накезићи* се, *кревелејићи* се, *накревелејићи* се, *клибериићи* се, *џериићи* се, *наџериићи* се, *смеџиићи* се, *насмеџиићи* се, *смеџкаати* се, *смејуљићи* се, *насмејуљићи* се;

6) „ставити/стављати на себе одећу, украсе, шминку, дотеривати се, удешавати се”: *јиџанијићи* се, *најиџанијићи* се, *ујиџанијићи* се, *јиријијићи* се, *најиријијићи* се, *намодијићи* се, *најакаријићи*, *најиронијаати* се, *налиџкаати* се, *џиџаати* се, *наџиџаати* се, *наџиџкаати* се, *најаирацкаати* се, *најајаати* се, *најироцкаати* се, *најљескаати* се, *мацкаати* се, *намацкаати* се, *намацкаријићи* се, *маџујаати* се, *намаџујаати* се, *намачкараати* се, *намачкаријићи* се;

7) „ићи, кретати се”: *којирљаати* се, *докојирљаати* се, *бауљаати*, *јамизаати*, *дојамизаати*, *климаати*, *климајаати* се, *клајијићи* се, *наклајијићи* се, *наклајаараати* се, *млајијићи* се, *млајаараати* се, *мувати* се, *мојаати* се, *луњаати*, *одлуњаати*, *налуњаати* се, *смуцаати* се, *лувариићи*, *замајаваати* се, *акаати* се, *јоџуцаати* се; *брисаати*, *севаати*, *фураати*, *исфураати*, *ојфураати*; *умуваати* се, *уфурати* се, *уфуроваати* се, *накрцаати* се, *накркљаати* се, *накрљаати* се, *нафукљаати* се;

фија специфична за сваки језик. Она се назива наивном, зато што се слика света сачувана у језику разликује од научне слике света (Апресјан 2: 1995, 629—630).

⁶ Семантички језик, по Апресјану, има националну семантику природног језика. За семантичке примитиве претендују речи „првог плана” које су најбоље укоренење у језику и култури, али су оптерећене најразличитијим асоцијацијама. Зато, по Апресјану, бар што се досадашњих резултата истраживања тиче, оне не могу бити исте за све језике света. По њему се концепција А. Вјежбицке о грађењу универзалне семантике мора одложити за будућност. Међутим, универзални речник (од неколико десетина јединица) (Вјежбицка, 1996, 331) и универзална синтакса А. Вјежбицке, заједнички за све језике, за сада су најуспешнија употреба општег, заједничког мини-језика. Овај универзални семантички језик (који се састоји из простих речи и простих синтаксичких конструкција) примењив је у описивању свих типова значења (лексичких, морфолошких, синтаксичких и др.). Њега Вјежбицка назива „језиком мисли”, јер он омогућава упоређивање свих језика и култура на заједничкој — општој основи. (Апресјан 1: 1995, 69; в. и нап. 3; Апресјан 2: 1995, 466—482).

8) „ударати, батињати”: *млајитији, клејитији, ојалији, крнути, жвајзнути, ма-кљати, намакљати, мецајти, намецајти, намецкајти, мерити, рийајти, изријајти, кундачиији;*

9) „лоше обавити неки посао, лоше урадити”: *скарabuџити, мандрљати, смандрљати; нацкрабајти, њлумајајти, намазајти, нацврљати;*

10) „рећи/говорити, престати говорити”: *јрокијајти, јукајти, јукнути, лајајти, налајајти (се), олајавајти, блејајти, кокодакајти, квцајти, кљуцајти; њрабуњајти, на-ѡрабуњајти (се), лајрдајти, луйајти, налујајти се, луйејајти, налујејајти (се), луйи-ји, бубнути, звекнути, извалији; вуновлачариији, сукајти, ћерејајти, наћерејајти (се), млеји, ѡбицајрији, жвакајти, ѡрежвакавајти, најрдији; урлајти; ѡјорокајти, најјорокајти (се), ѡјоциљајти, најјоциљајти (се), чанијајти, ѡцакајти, најѡцакајти, зуцкајти, зуцнути, звоцајти; завезајти, умукнути;*

11) „(до)знати, схватити/схватати”: *накљувити, ѡрокљувити, наћукајти, начујти, наћуѡити, кайирајти, укајирајти, кайнути;*

12) „оплођавањем, рађањем или ношењем (у)чинити да настане нова људска јединка”: *најравити, начинити, најћесајти; накојитији, окојитији; најуйитији;*

13) „престати бити жив, умрети; учинити да неко престане бити жив, убити (се)”: *мецукнути, мандркнути, крејајти, црћи, ојѡејнути се; укокајти (се);*

14) „(у)чинити некоме нешто лоше, довести/доводити некога/себе у неприлику”: *докусурији, насанкајти (се), склејјајти, нокјирајти, насамарији (се), насамарива-ји, насадији, наместиији, намајарчиији (се), зезајти, зезнути (се), ћоркирајти;*

15) „говорити, рећи неистину, (с)лагати”: *фарбајти, нафарбајти, најаковајти, лејити, налејити, насайунајти, насайунити, најјоварији, најлестји;*

16) „навести/наводити некога на нешто лоше, наговорити некога на нешто”: *ѡуцајти, најѡуцајти, ѡумјајти, најумјајти, ѡјудајти, најѡудајти;*

17) „узети/узимати туђу имовину, (у)красти; стећи/стицати на лак, непоштен начин”: *ћребајти се, ојребајти се, мазнути, мажњавајти, марнути, макнути, заврнути, нафатјирајти се, ћарији, ућарији, наћарији се, ѡјојкожиији се, намлајитији (се) (новца);*

18) „чинити нешто лоше, нечасно”: *смрадији, смудији, мујитији, смујитији;*

19) „узимати некога у обзир, придавати значај некоме” (обично негирано): *ѡљивити, ѡццајти, бреновајти;*

20) „показати/показивати се важним, истаћи се/истицати се, наметати се”: *кочо-ћериији се, начоћериији се, наорозиији се, најѡји се, нацрјитији се, јузитији се, најузитији се, наћоћериији се, ѡрјитији се, најћрјитији се, најћрјивајтији се;*

21) „наћи се/налазити се у каквом емоционалном стању, расположењу”: *ѡалији се, најалији се, зајѡлебајти се, раздушевитији се, драмиији, ћрејѡејкији се, урозатји се, оладији, ѡѡандрцајти, ѡизитији, ѡѡизитији, ѡизнитији, ѡролујајти, кулирајти;*

22) „бити у лошем стању, довести у лоше стање”: *кубурији, извистиији, чабрира-ји, зјлајзатији, рикнутији, рикавајтији, ѡући, декинтијајтији, усоситији (се), насестии, доли-јајти, навући се, кризирајти.*

2. Примери нам показују да се лексичко значење глаголских експре-сива реализује у оквиру категоријалних граматичких значења радње и стања, (осећања, расположења), која се, како показују наведене општа значења, ограничавају на носиоце из сфере „човек, лице (особа)”. Афек-тивност (емоционална обојеност и повишена тоналност) исказана глагол-ским експресивима стимулирана је само појавама у вези са човеком, тако да је лексичко значење експресивних глагола и у денотативном делу (а не само конотативном) антропоцентрички конципирано. Као предмет су-бјективне оцене и емоционалне реакције јављају се радње и стање везане за свакодневни живот човека: задовољавање физиолошких потреба, пер-ципирање, реаговање, кретање, ударање, говорење, уопште понашање (став, држање), понашање, поступање према другим људима, стања, рас-положења, осећања, па чак и табуиране радње у вези са рађањем и

умирањем. Иако списак јединица наведених лексикографских типова није коначан, највећу продуктивност показују парадигме са значењем говорења, кретања, задовољавања потреба за храном и пићем и понашања према другима (в. т. 1). То указује на мотивационо-психичке особености језичке личности носилаца српског језика да у разговорном језику свакодневне комуникације најчешће актуелизују особине човека (лица, особе) у вези са наведеним значењима именујући их подсмешљивим, подругљивим или пејоративним глаголским експресивима.

3. На основу тумачења семантике глаголских експресива, засноване на конотацији, могуће је реконструисати многе елементе когнитивне заснованости језичке слике човека (Апресјан 2: 1995, 349) и начина концептуализације стварности у сазнању носилаца српског језика. И језичка слика човека и начин концептуализације стварности (поглед на свет), како показује семантика глаголских експресива, делом су универзални, а делом национално специфични. Општа (универзална) схема наивне слике човека, остварена у денотативним компонентама значења глаголских експресива, може се представити следећим карактеристикама: човек испуњава одређене функције: физичке (експресиви 6, 7, 8. и 9. парадигме), интелектуалне (експр. 11. парад.) и говорне (експр. 10. парад.); својствена су му одређена стања (експр. 22. парад.), доживљаји (експр. 1, 2, 3. и 4. парад.), знања (схватања) (експр. 11. парад.), емоције (експр. 21. парад.), поступци (понашања) (експр. од 14. до 20. парад.) и на одређен начин реагује на спољашња и унутрашња деловања (експр. 5. парад.).

3.1. Свака од наведених карактеристика има свој систем који се локализује у одређеном органу, а функционисање сваког од система и његова локализованост може се представити одређеним семантичким примитивом.⁷ Семантика наведених лексикографских типова глаголских експресива открива и подсистеме као различите начине реализовања неких система, који су у нашем раду, такође, исказани семантичким примитивима. То су подсистеми који су у виду појединих лексикографских типова (парадигми) представљени у оквиру система (в. т. 3). У конотативном значењу глаголских експресива одржавају се неки видови човекове силе и способности, које управљају системима. Као подстицај за активно деловање човека јављају се његове жеље које он реализује помоћу силе воље, или их спречава помоћу деловања свести. Жеље могу бити разумне и моралне или неразумне и неморалне, а воља може бити добра и зла. Објективна и субјективна оцена деловања човека, односно оцена његове жеље и воље, исказана глаголским експресивима, заснована је, управо, на етичким принципима о „моралном”/„неморалном”, односно о „добром”/„злом (лошем)”.

4.1. У употреби глаголских експресива за именовање актуелног деловања човека оцена се јавља као основа за емоционално реаговање и експресивно деловање субјекта именовања (за његов субјективни став),

⁷ Најпотпунији списак семантичких примитива који одражавају слику човека дала је А. Вјежбица. То су универзални семантички примитиви којих има 8 (в. Апресјан 2: 1995, 355—356).

што се на плану њихове семантике реализује у конотативним компонентама и у сложеном повезивању њихових прагматичких садржаја⁸ (Ристић: 1996, 59—63).

4.2. Субјективни став према актуелизованом секундарном својству радње и стања, који се именују глаголском лексемом заснива се на семантичким асоцијацијама. Оне су исте за све припаднике једне језичке заједнице, што актуелизована својства чини стабилним (Апресјан 2: 1995, 159; Ристић: 199, 62—63). Тако се ова секундарна својства разликују од других небитних својстава исте реалије по томе што су издвојена у сазнању говорника једног језика и што се устаљено (много пута) понављају у разним деловима језичког система (когнитивно-прагматички аспекти лексичког значења експреса). Она су небитна за основна (примарна) значења речи, али су битна за њихова пренесена и секундарна значења, јер организују семантичко језгро њихових творбених еквивалената или њихових фразеолошких јединица (Апресјан 2: 1995, 160; Ристић: 1996, 60—61; 1996б, т. 4.5 до 4.9). Конотативне компоненте значења на којима се заснива експресивна функција лексичких јединица не улазе непосредно у њихово лексичко значење и не изводе се непосредно из њега, него су резултат мотивационо-психичке и когнитивне активности језичких корисника (језичке личности) у одређеној језичкој заједници⁹ (Апресјан 2, 160—161).

5. Прагматичко-мотивациону заснованост употребе глаголских експреса представимо као субјективни однос говорника према стварности и однос према адресату.

5.1. Са становишта говорника (субјекта именованја) стварност се може оцењивати са различитих аспеката, а у семантици глаголских експреса реализују се ови видови оцене: општа оцена, оцена по параметру количине и оцена по параметру пожељности/непожељности.

5.1.1. Општа оцена условљена је садржајем денотативних компонента више лексикографских типова експресивних глагола са заједничким смислом „понашања, поступака” (в. парадигме од 14. до 21). Заснива се на етичкој оцени о „добром, моралном”/„лошем, неморалном”, а реализује се углавном као негативан став говорника према ономе што се именује глаголском јединицом. Чак и глаголи са позитивним денотативним компонентама, типа: *шљивити*, *цицкати* и *бреновати* (парад. 19) употребљају се у негираном облику. Иако парадигме глаголских експреса наве-

⁸ У интегралном лексикографском опису лексичких јединица прагматичка зона подељена је на више подзона, зависно од типа прагматичке информације: 1) прагматичко-стилски квалификатори, 2) прагматичке компоненте лексеме, 3) нетривијалне илокутивне функције лексеме, 4) статус говорника и слушаоца и 5) конотације, културни и асоцијативни свет лексеме (Апресјан 2: 1995, 145).

⁹ Битне карактеристике конотације су: променљивост, непредвидљивост и стабилност. Секундарне компоненте конотативне семантике у лексичком систему једног језика стабилизују многи језички и изванјезички фактори: заснованост на унутрашњој форми речи (асоцијативност, компаративност), иста или слична искуства о именованом објекту, заснованост на традицији литературног живота лексеме и њеног коришћења у стиховима и текстовима познатих писаца, постојања лексеме у историјском, политичком, религиозном и психолошком контексту; етимолошко памћење речи (Апресјан 2: 1995, 169—173).

дених лексикографских типова именују садржаје који се објективно оцењују као лоши, неморални, њихове јединице, за разлику од именичких експресива сличног садржаја, по својим творбеним моделима (семантичка и афиксална деривација и ономатопеја) припадају углавном жаргонској лексици и исказују нижи степен негативне експресивности (снижена и повишена тоналност) (Ристић: 1996, 64—65, 73—75; 1996а, т. 1.2.2. и 3). Због своје еуфемистичке тоналности употребљају се као стилска средства за подсмевање, ругање и пошалицу у фамилијаризацији комуникације припадника мањих социјалних и професионалних група, као и у хумористичним контекстима.

5.1.2. Субјективни став заснован на параметру количине/интензитета (квантитета) карактеристичан је за многе јединице већине лексикографских типова глаголских експресива. Све јединице прве парадигме са значењем задовољавања потреба за јелом и пићем своју експресивност заснивају на овом параметру (в. примере 1. парадигме). Он се јавља као мерило субјективне оцене и код неких јединица других лексикографских типова (в. примере типа: *цоњаџиџи*, *нацоњаџи се*, *најајкиџи се*, *наљубакаџи се*, *љубацкаџи се*, *диркаџи се*, *вирнуџи*, *звирнуџи*, *смеџиџи се*, *смеџкаџи се*, *смејуљиџи се*, *наџиронџиџи се*, *наџиџаџи се*, *наџирацкаџи се*, *нађаџаџи се*, *намаџуџаџи се*, *намакљаџи*, *намеџаџи*, *намеџкаџи*, *накљувџиџи*, *нађукаџи*, *начуџи*, *кајнуџи*, *нађесџаџи*, *накоџиџиџи*, у парад. од 2. до 13), а нарочито је присутан у значењу већине глагола кретања (*климаџаџи се*, *наклаџиџи се*, *наклаџарџи се*, *налуњаџи се*, *џлуварџиџи*, *замајаваџи се*, *акаџи се*, *накрџаџи се*, *нафџураџи се*, *накркљаџи се*, *накрљаџи се*, *нафукљаџи се*, 7. парад.) и говорења (*налајаџи се*, *наџрабуњаџи се*, *налуџаџи се*, *налуџеџаџи се*, *вуновлачарџиџи*, *сукаџи*, *нађереџаџи се*, *млеџи*, *џибиџарџиџи*, *џсвакаџи*, *урлаџи*, *наџорокаџи се*, *наџоџиљаџи се*, *зуцкаџи*, 10 парад.).

5.1.2.1. Експресивним глаголским лексемама са параметром мере (интензитета), количине, исказује се и субјективни став одобравања/неодобравања, условљен не само овим параметром, него и денотативним значењем глагола. Тако свака субјективна оцена о прекомерном или недовољном узимању хране и пића, као и већина садржаја оцењених као „више/веће/јаче него што је уобичајено, нормално” изазивају реакцију неодобравања. Условљеност овог типа карактеристична је за већину глагола из нашег корпуса, а мањи број глаголских експресива са субјективном оценом „довољности” и „мање/слабије него што је уобичајено” исказује став одобравања. То су јединице са хипокористичним значењем типа: *најајкиџи се*, *најаџиџи се* (2. парад.), *љубакаџи се*, *љубацкаџи се*, *диркаџи се* (3. парад.), *смеџиџи се*, *смеџкаџи се*, *смејуљиџи се* (5. парад.), *најуџиџи* (12. парад.), које се употребљавају као стилска средства за исказивање нежности, симпатије или ласкања у фамилијарној, интимној комуникацији.

5.1.2.2. Свако субјективно оцењивање количине, мере имплицира градуелност на скали за чију се полазну основу узима норма (ординарни ниво) као централни члан. Друга основна позиција на скали је нулта. Експресивност субјективне оцене квантитета остварује се у зони изнад

ординарне и у зони испод ординарне позиције на скали (Турански: 1990, 19—31). Глаголске лексеме којима се исказује оцена о прекомерности актџелизованог својства припадају интензификаторима (експресиви повишене и високе тоналности, в. т. 5.1.2.), а они којима се исказују оцена о недовољности припадају деинтензификаторима (експресиви снижене тоналности в. т. 5.1.2.1). Иако је интензифицирајућа зона неограничена, јер се карактерише богатом градуелношћу и могућношћу избора језичких репрезентата, у сегменту глаголске експресије она се реализује само у виду опште прекомерности „у већој количини/мери него што је уобичајено, нормално”. Експресивна тоналност и емоционална обојеност код глагола разматраних лексикографских типова у истим парадигмама — квазисинонимским редовима нијансира се и актантима глаголских лексема и њиховим карактеристикама (актанти начина, објекта, средства, инструмента, места), као и карактеристичним тврбеним средствима (експресивном афиксацијом, метафоричном и метонимијском семантичком деривацијом и ономатопејским гласовним склопом)¹⁰ (в. пр. лексикографских типова од 1. до 13). Градирање у деинтензифицирајућој зони иначе је знатно сиромашније, јер је ограничено двама позицијама: горњом — ординарном и доњом — нултом позицијом, тако да су и глаголске лексеме као репрезенти ове зоне малобројне, а њихова експресивност одликује се сниженим тоналитетом (што показују и наши примери у т. 5.1.2.1.).

5.1.2.3. Функционисање скале интензивности у употреби глаголских експресива заснива се на општеприхваћеним стереотипима од стране говорника српског језика, док је распоређивање актџелизованог својства на скали субјективно. Говорник је слободан у избору садржаја за оцењивање, али није слободан у избору кода, јер, по језичким правилима, то морају да буду средства која у језику чине систем и репрезенте категорије интензивности. У нашем случају то мора да буде адекватан експресивни глагол у смислу зоне на скали и у смислу одобравања/неодобравања. На основу избора глагола може се одредити и какав је говорник са становишта норми говорног понашања, какав је његов говорнички темперамент и колико је развијена његова језичка личност. Тако се развијеност језичке личности једног језика, поред осталог, може процењивати и на основу нијансирања тоналности исказа на скали (Турански: 1990, 36—37), као и на основу бројности (продуктивности) лексичких репрезентата градуелности.

5.1.3. Субјективна оцена заснована на параметру пожељности/непожељности карактеристична је за глаголе са значењем радње (експр. од 4. до 9. парад.), говорења (експр. 10. парад.), знања, схватања (експр. 11. парад.), рабања (експр. 12. парад.), умирања, убијања (експр. 13. пар.), расположења (осећања) (експр. 21. парад.) и стања (експр. 22. парад.). Већина глагола наведених лексикографских типова исказује негативни емоционални однос заснован на непожељности и одликује се повишеним и високим степеном експресивне тоналности. Непожељни садржаји раз-

¹⁰ Појаве у вези са регуларним остваривањем експресивности код глагола биће предмет посебног разматрања у нашем даљем истраживању глаголских експресива.

матраних глаголских експресива условљавају субјективне оцене о различитим елементима: о прекомерности актуелизованог садржаја (в. пр. у т. 5.1.2.), о његовој непримерености (*ишцанийти се, ишрлийайти се, намодити се, налицкайти се, цицайти се, мацкайти се, млайити се, моштайти се, луњаити, смуцайти се, луварити, замајавайти се, йошцуцайти се, фурайти, исфурайти, умувайти се, йрабуњайти, луйаити, луйити, бубнуйти, звекнуйти, извалити, шибциарити, жсвакайти, найрдайти, йорокайти, йоциљаити, чанйрайти, йрокљувити, нањуцити, йалийти се, найалийти се, зайелебайти се, драмити, йрейтикийти се, урозайти се, йролуяайти и др.) и о начину реализовања актуелизованог садржаја (*жсдракайти, звирнуйти, избечити се, исколачити се, кезити се, кревелийти се, клиберити се, церийти се, найакарити, найронйайти се, койрљаити се, бауљаити, йамизайти, климайти, клайити се, скарабуцити, смандрљаити, нацкрабайти, нацврљаити, йецкайти, зуцкайти, звоцайти, йощандрцайти, шизити и др.).**

Код глагола са негативним денотативним значењем ударања, батинања чланови квазисинонимијског реда субјективни став непожељности и експресивни ефекат остварују исказујући различите актантање особине глагола: начин вршења радње (*млайити, макљаити, мецайти, мерити, йљеснуйти, крнуйти, клейити, ойалийти, жсвајзнуйти*) и средство којим се удара (*рийти, изрийти, кундачити, йесничаити*), при чему већина експресивни ефекат остварује и ономотопејским подражавањем ударања. Чак и табуирани садржаји везани за умирање и рабање, који по нормама говорног понашања захтевају неутралан или узвишен (патетичан) тон, пејоризују се у експресивном изражавању именованом непримереним глаголима (*мецкнути, мандркнути, ойейнути се, креяити, црћи, за умирање; найравити, начинити и найсаяити, накойити, окойити*), у вези са рабањем). То су глаголи који по основним значењима припадају другим „нижим” сферама, а њихова употреба за наведене садржаје из сфере „човек, особа” доживљава се као илокүтивни ефекат омаловажавања и ниподаштавања.

У семантици глагола стања непожељност, као емоционални став субјекта именована, мотивисана је компонентама неочекиваности и одсуства вољности, са аспекта особе којој се садржај приписује (Апресјан 2: 1995, 136—137). Зато експресиви типа: *кубурийти, извисити, рикнути, йући, декинйирайти, насесити, навући се* и сл. реализују илокүтивне ефекте саучесништва, саосећања и солидарисања.

5.2. Субјективни однос (став) говорника према садржају именованог појма исказан глаголским експресивима подразумева и одребену стратегију према адресату и другим учесницима у комуникацији, која се са становишта теорије говорних чинова идентификује као експресивни илокүтивни чин. То је стратегија нофицијелности, фамилијарности и солидарности, која карактерише идиоме разговорног језика, а која подразумева ситуацију хијерархијске (социјалне, статусне, професионалне, узрасне и сл.) надређености говорника или равноправности учесника комуникације. Најнепосреднији вид емотивно-експресивног деловања на адресата остварује се у „ти ситуацији”, у којој се различити начини укључивања саговорника у личну сферу говорника остварују граматичким средстви-

ма (друго лице сингулара или плурала, облици императива или еквивалентних конструкција и сл.). Тип експресивности (позитивна или негативна експресивност) и тоналности (снижена, повишена и висока тоналност), као и одговарајућа граматичка средства глаголских лексема, указују, поред осталог, и на статус говорника и адресата у социјалној, узрасној, професионалној и др. хијерархији, на постојање блискости или дистанце међу њима (Апресјан 2: 1995, 139—140).

б. Парадигматска уређеност наведених лексикографских типова глаголских експресива заснована је на односу квазисинонимије. Тај однос карактерише постојање заједничког (општег) денотативног значења за све јединице квазисинонимијског реда, али се оне међусобно разликују по конотацији. Њихове идентификационе семе припадају конотативном делу значења. Оне се реализују у оквиру субјективне оцене засноване на стереотипима о „добром”/”лошем”, о „пожељном/непожељном”, о неординарном степену количине/мере, или у оквиру различитих актантних особине глагола (и то у смислу типа агенаса, пацијенса, објекта, средства, инструмента, места, времена, узрока, начина и сл.).

Београд

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Апресјан 1: 1995 Апресјан: Ю. Д., *Лексическая семантика*, Школа „Языки русской культуры”, Издательская фирма „Восточная литература”, РАН, Москва.

Апресјан 2: 1995 Апресјан Ю. Д., *Инићеральное описанье языка и системная лексикография*, Школа „Языки русской культуры”, Москва.

Вјежбишка: 1996 Вјежбишкая Анна, *Язык. Культура. Познание*, „Русские словари”, Москва.

Михиз: 1986 Михајловић-Михиз Борислав, *Ойшужени Пера Тодоровић*, Атеље 212, Београд.

П—М: 1985 Пекић Борислав и Михајловић-Михиз Борислав, *Заклећи сјасилац дављеника*, Атеље 212, Београд.

Разговорни корпус Избор емпиријског материјала из разговорног језика прикупљеног у оквиру пројекта „Психолингвистичка истраживања” у Институту за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, у периоду од 1981. до 1994, руководилац Свенка Савић.

Ристић: 1994 Ристић Стана, Конотативни аспекти значења експресивне лексике, *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистичку XXXVII/1—2*, Нови Сад, 537—542.

Ристић: 1995 Ристић Стана, Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике, *Јужнословенски филолоџ I*, Институт за српски језик, Београд, 125—133.

Ристић: 1996 Ристић, Стана, Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел „особа + психичка или морална особина”), *Јужнословенски филолоџ III*, САНУ и Институт за српски језик, Београд, 57—78.

Ристић: 1996а Ристић, Стана, Нормативна питања у вези са лексиком разговорног језика, рад у штампи.

Ристић: 1996б Ристић, Стана, Лексичка семантика као одраз односа човека и његовог језика (на примеру именица модела „особа + морална или психичка особина”), *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*, рад у штампи.

Ристић: 1996в Ристић, Стана, Неки аспекти мотивационо-психичког и когнитивног истраживања лексичке семантике (на примеру именичких експресива модела „особа + спољашња особина или особина неког дела тела”), рад примљен за штампу.

Ристић: 1996г Ристић, Стана, Морфолошке и синтаксичке карактеристике неких типова експресивне лексики, *Научни састај слависта у Вукове дане 26*, рад предат за штампу.

Р. МС *Речник српскохрватскога књижевног језика III—VI*, Матица српска, Нови Сад.

Р. САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I—XIV*, САНУ, Београд.

Селенић: 1982 Селенић Слободан, *Косанчићев венац 7*, Ателје 212, Београд.

Селенић: 1993 Селенић Слободан, *Убиство с њредумицлајем*, Просвета, Београд.

Симовић: 1985 Симовић Љубомир, *Пућујуће позоришће Шойаловић*, Југословенско драмско позориште, Београд.

Стојчић: 1987 Стојчић Боко, *Сјај разговора, народне изреке*, ИРО „Градина” Ниш, НИРО „Јединство” Приштина.

Турански: 1990 Туранский, И. И., *Семантичка категорија интензивности в англиском языке*, Высшая школа, Москва.

Стана Ристић

ЛЕКСИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА ЭКСПРЕССИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В настоящей статье представлены общие характеристики лексикографических типов глагольных экспрессивов. Результаты исследований лексики современного сербского языка показывают, что лексическое значение глагольных экспрессивов реализуется в области категориальных грамматических значений действия и состояния (настроения), принадлежащих понятийной сфере „человек, лицо”. При истолковании их значений методом семантических примитивов, обнаруживаются многочисленные элементы когнитивно обусловленной языковой картины человека и способа концептуализированности функционирования человека в окружающем его мире. Семантика глагольных экспрессивов показывает, что настоящие элементы в сознании носителей сербского языка (его языковой личности) являются универсальными, но и национально обособленными.

Используя методику семантических примитивов при анализе значений лексикографических типов глагольных экспрессивов, автор пытается обнаружить универсальные элементы в их значении, имеющие основную роль при конструировании семантического языка. Описание сербского языка при помощи семантического языка способствует восстановлению наивной (языковой) картины мира в сознании их носителей (языковой личности), которое считают центральной задачей современной семантики и лексикографии. Выявление элементов наивной картины мира в сознании языковой личности определенного языка способствует положительному влиянию настоящих элементов на методику описания языковых феноменов.